

TASAVVUFÎ MESNEVÎLERDE SIKLIKLA İŞLENEN BİR MOTİF: SEFER / SEYAHAT

Ömer ÖZKAN*

ÖZET

Bu çalışmada, sefer/seyahat kavramlarının tasavvuf düşüncesindeki yeri üzerinde durulmuş ve bu kavramların mesnevi metinlerinde nasıl yer aldıkları incelenmiştir. Sefer ya da seyahat, tasavvuf düşüncesinin önemli sembollerindendir. Çünkü sûfiler, varlık âlemine çıkan insanı kemale doğru götüren gidişi bir sefer gibi düşünmüşlerdir. Onlara göre bu sefer, türlü sıkıntıları da içinde barındıran, sıkıntılı, fakat sürekli bir gidiştir. Seferin sonu ise birlik ve esenliktir. Mutasavvıfların dünyasındaki bu felsefe, tasavvufî muhtevalı mesnevîlere de değişik kurgularla yansımıştır. Bu hususlar, değişik dönemlerden seçtiğimiz mesnevi metinleri üzerinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sefer/Seyahat, tasavvuf, mesnevi

A MOTIF THAT FREQUENTLY DEALT WITH IN SUFISTIC MESNEVIS: TRAVEL/JOURNEY

ABSTRACT

In this article, it is dealt with concepts of travel and journey in sufism. Travel and journey are important symbols in sufism. Because sufis think that life is like a travel or journey that goes towards perfection. Sufis also think that this travel has got lots of difficulties. But the end of the travel or journey will be well-being. Many of sufistic mesnevis reflect this idea. So these ideas are evaluated on different kind of sufistic mesnevis that's elected in different centuries.

Key Words: Travel/Journey, sufism, mesnevi

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Karahisar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ozkan95@gmail.com; omerozkan40@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Tasavvufî Mesnevîlerde Sıklıkla İşlenen Bir Motif: SEFER / SEYAHAT

Giriş

Sefer ya da seyahat kavramları, tasavvuf düşüncesinde önemli bir sembol değere sahiptir. Sufî mistisizmindeki “devir” teorisine göre; insan, varlık âlemine gelmeden önce Tanrı bilgisinde vardı. Tanrı bilgisinden sudûr edip mükemmel insan hâline gelinceye kadar kuvve ve madde âleminde değişik aşamalardan geçti ki bu süreç tam bir daireyi andırır. İki yaydan oluşan bu dairenin birinci kısmına “iniş/nüzûl” ikinci kısmına da “çıkış/urûc” denmiştir. Bu hareket, insanın yokluktan varlığa geçiş macerasıdır ve dünyaya gelen insanı, kâmil insan olma yani bu daireyi tamamlama yolunda çeşitli sıkıntılar ve imtihanlar bekler. Öyleyse bu gidiş ya da akış düzgün, sıkıntısız ve doğrusal olmayacaktır.

Dinî metinler tarafından da desteklenen bu görüşe göre, insanın her an aksi istikametli bir gelişmeyle yüz yüze kalması mukadderdir. Bir anlamda, gidiş aşamasındaki yol, zahmetli ve engellerle doludur ve aslında “akl-ı kül” ün de isteği olan bu durum bir kurgu ya da gerekliliktir.

Sûfiler, ruhu olgunlaştıran sürekli dönüşüm ve değişimlerle dolu insan hayatını bir “yolculuk/sefer” gibi algılamışlardır. Bezm-i Elest’te, kendi iradelerinin dışında başlayan bu yolculuk, içinde kavuşma iştiyakını da taşıyan çetin bir süreçtir. Vuslatsa bir ödüldür ve bu ödüle ulaşmak için bazı zorlukları, keskin değişimleri tecrübe etmek gerekecektir.

Kuşeyrî, sûfilerin her ne kadar Cüneyd ve Bayezid gibi farz olan Hacc ibadeti dışında sefer etmeyenleri olsa da çoğunun seferi ikamete tercih ettiğini; çünkü onların en büyük hususiyetinin bu olduğunu söyler (Uludağ 1999:363).

Bedende ve kalpte olmak üzere iki çeşit yolculuk vardır. Bedenen yapıları bir bölgeden diğer bölgeye intikal etmekten ibarettir. Kalp ile olan ise bir sıfattan diğer sığata yükselmek şeklindedir. Bu nedenle beden ile yolculuk eden binlerce insana rastlandığı hâlde kalbi ile yolculuk eden pek az kimseye rastlandığını görürsünüz, çünkü kalbî yolculuk ve seyr ü sülûk zordur. Kuşeyrî, bir velinin, kendisini sürekli ziyaret eden müridine “Her gün bana geleceğine bir gün de kendine gel.” dediğini nakleder (Uludağ 1999:377).

Cüneyd’den, son nedir, diye sordukları vakit, başlangıca dönmektir, diye cevap vermiştir (Gölpınarlı 2000:79).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Sülûkunda her türlü mücâhede potasından geçtiği hâlde müşâhedeye geçemeyen dervişin manen açılması (keşfe uğraması) için -boynunda keşkülüyle- bir zaman gurbete gönderilmesi söz konusudur. Yunus'un hayatında bunu görmek mümkün. Yunus da bir zaman seyahate çıkmış, dolaşmıştır. Ancak onun "ilden ile" gezip dolaşması, esasında içte derinleşmesinden başka bir şey değildir. (Tatcı 2008:124-125)

Ben yürürem ilden ile dost soraram dilden dile

Gurbetde hâlim kim bile gel gör beni aşk neyledi (Tatcı 2008:124)-

Tasavvufî öğretilere göre insan surete bürününce araya perde girmiştir. Bu yüzden, o perdelerden kurtulup da tekrardan kendi madenine erişmek arzusuyla yanıp tutuşur. Bu madene erişmek, kendine doğru yapılacak bir yolculukla ancak olabilir. Âşık Paşa, bu yeniden dönüş yolculuğu için yedi perdeyi ya da yedi menzili aşmak gerektiğini söyler. Bunlar vücut, nefis, cân, gönül, akıl, aşk ve rızâdır. (Yavuz 2000:5453-5454). Önce sureti terk etmek gerek. Onu yolda bırakıp da yola devam etmek şarttır. Vücuda 'Ey vücut! Bana sefer düştü, asıl dostu anıp ondan yana gidiyorum. Benimle dost isen gel beraber gidelim, yok eğer yabancı isen seni bırakır giderim' demeli (Yavuz 2000:5460-5461). Aynı hitabı nefse yapmak gerek. (Yavuz 2000:5470-5475). Derken akla da aynı hitabı yapmalı. (Yavuz 2000:545484-5490). Gönül de aynı şekilde yolculuğa davet edilmeli ve gelmezse o da terk edilmeli (Yavuz 2000:5497-5505). Câna da 'Ya beraber gel ya ben gidiyorum' demeli. (Yavuz 2000:5515-5520). Ardından aşka da 'Ey aşk beni al beraber gidelim, değilse ben sevgiliye senden şikayette bulunurum. Ya beraber gel ya da seni terk edeceğim' demeli (Yavuz 2000:5530-5540).

Aşk menzilinden sonra en son rıza menzili gelir ki ona "Ey rıza tut elimi. Çünkü gelip yolum sana çattı. Yar birlikte gelip bana yoldaş ol, yahut yol ver de dosttan tarafa gideyim." dedim. O da 'Benden geçmek için güç, gücü yetmeyene de ibadet lazım. Gitmek için takatın, yahut kalkıp nazlanmak için ibadet ve amelin var mı? Geçip gitmek için gücün, niyaz edip nazlanmak için de ibadetin yok. Sen de geçemezsin, bunu iyi bil, baksana pek çok kimse burada kalmıştır.' dedi. (Yavuz 2000:5545-5555).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Ben bana perde-y-imişem anladum

Anlayıcak işbu işi tanladum¹ (Yavuz 2000:5585)

Muhyiddîn Arabî, insanı, eşyayı ve varlığı keşfetmeye doğru götüren bu yolculuğu “miraç” olarak nitelemiştir. Tabii ki bu, insanın iç âlemine doğru sürüp giden bir yolculuktur. Ne var ki, özellikle tasavvufî metinlerde alegorik anlatımlarla işlenip somut unsurlarla tasvir edildiğini görürüz.

Mevlânâ şiirlerinde sık sık, “kendinden kalk, yolculuğa çık” ifadesini tekrar edip durur. Çünkü ona göre yolculuk ya da sefer, her şeyi kemâline erdirir. Ay yola çıkmazsa dolunay olamaz, yağmur damlası da bulutlardan sefer edip sedefe girmedikçe inci hâlini alamaz. İnsanın erlik suyu bile bir yolculuğa çıkmıştır da sevimli bir çocuk oluvermiştir. Bu yüzden her şeyin tekamülü için yolculuk şarttır.

“Katre yurdundan gitti, sonra gene geldi de sedefe rastladı, bir inci hâline geldi. Yusuf ağlaya ağlaya babasından ayrılıp yolculuğa çıkmadı mı? Yolculuktan kutluluğa ermedi mi? Padişahlığa kavuşmadı mı? Zaferler elde etmedi mi? Mustafa Medine’ye doğru yola çıkmadı mı da padişahlığa ulaşmadı mı, yüzlerce ordunun padişahı olmadı mı? Ayağın yoksa bile kendine doğru yolculuğa çık, la’l madeni gibi güneş ışıklarıyla renklere boyan. Hocam, kendinden kalk, yola çık, kendine gel bu çeşit yolculukla toprak bile altın madeni hâline geldi.” (D.Kebîr C.III:206)

Mevlânâ’ya ait bu ifadelerde de açıkça görüldüğü üzere; sûfiler için sefer konusunda iki önemli model vardır. Bunlardan birisi Hz. Yusuf’un babasından ayrılıp Mısır’a sultan olduğu yolculuk, diğeri de Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicretidir.

Dîvân-ı Kebîr’in başka bir yerinde de “Kova gibi kuyulara yolculuk etmedeyiz biz, o güzel yüzlü Yusuf’u istiyoruz biz.” (D.Kebîr C.V:299) diyen Mevlânâ’nın temelde vurguladığı husus, insanı dönüşüme götüren süreci başlatmaktır.

Hz. Yûsuf, türlü sıkıntılarla dolu bir yolculuğa çıkıp da feraha erenlerin pîri gibidir. Şairler, onu bu yönüyle şiirlerde defalarca işlemişlerdir. Mesela, Fuzûlî şu beyitte Hz. Yûsuf kıssasına telmih yaparak saltanat makamını isteyenlerin ilk mekanının zindan olması gerektiğini söyler.

¹ “Ben kendime engel olduğumu anlayınca buna çok şaşım.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Mihnette sabr eyleyen rahat tapar çün Yûsuf'a
Saltanat tahtının evvel pâyesi zindân olur² (Kaside 7/5)

Hayâlî'ye göre ise nefis, sürekli cân Yûsuf'una cefalar
etmektedir ve fakat bu sıkıntılara katlanan cân bir gün gelir ki belâ
kuyusundan kurtulur da Mısır'a aziz olur. Şair, belalara sabreden cân
için bu durumun mukadder olduğunu söyler aslında. Çünkü Yûsuf'un
yolculuğu henüz devam etmektedir.

Nefsin cefâlarından cân Yûsufuna gam yok
Olur azîzi Mısırın çâh-ı belâda yatmaz³ (Gazel 201/3)

Şeyh Gâlib de bir beytinde hicret edenlerin rahata
erişeceğini, yerinde kalanlarınsa feryâd edip duracağını söylüyor.

Gâlibâ hicret eden kâfile-i râhatdır
Dil ki mânend-i ceres eyleyip efgân uyumaz⁴ (Gazel 116/7)

Şairlerin dilinde, buna benzer sayısız örnekler bulmak
mümkün. Asıl dikkatlere sunulan husus ise, Hz. Yûsuf gibi, engellere
aldırmadan kemâle doğru yol almak ya da kendi benliğinden öz
benliğe doğru yolculuk etmektir.

Sevgili diyarına, bu harabat ikliminde eğlenmeyip sefer
kılmak gerektiğini söyleyen Yunus, dünyadan vazgeçmeyi bir çeşit
sefer gibi algılar. Sefer, onun dilinde her şeyden yüz çevirip hakikate
doğru sürekli bir gidiştir.

Nâ-gehân cânân ilinden irdi bu câna haber
Bu harâbât ikliminde eğlenme yürü kıl sefer⁵ (Divan 67/1)

² “Zorluklara sabr edenler selamete ererler, zira saltanat tahtına giden Yusuf için ilk makam zindandır.”

³ “Can Yusuf'una nefsin verdiği sıkıntılardan bir keder yoktur, çünkü o, gün gelir de bela kuyusundan kurtulup Mısır'ın efendisi olur.”

⁴ “Gâlib! Hicret edenler, rahata kavuşanların kervanındadır; oysa bu gönüm çingirak gibi uyamayıp sürekli feryâd ediyor.”

⁵ “Sevgili diyarından cânıma; bu harabat ikliminde/dünyada oyalanma, sefer et, diye aniden bir haber erişti.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Yolculuğa çıkmanın özünde, kendi izâfliğini yok saymak, bütün varlığı terk etmek vardır. Kalenderîlerin önemli erkanlarından birisi de seyahat etmektir (Ocak 1999:158-168) ki bu eylemin özünde de aynı düşünce yatar. Yeme içme endişesi taşımadan, evlerini barklarını terk edip sürekli belde belde sefer eden dervişlerin yapıp durdukları da aslında, insanın iç dünyasına yapması gereken yolculuğun pratikteki görünümü gibidir.

Vefâ âleminde Kalenderlerüz

Cefâ âteşinde semenderlerüz

...

Zevâyây-ı âlem mücerredleri

Bizim Kâf'dan Kâf'a seyrân erleri

Cihân hanıkâhında mihmânlaruz

Bu gün geldik irte gider cânlaruz

Bu yir yüzünün cümle seyyâhiyüz

Felekler ceseddür biz ervâhiyüz

Bize yok mekân lâ mekândan gayr

Ânın çün iderüz cihânı seyr

...

Bu cünbüşden ey hâce oldur murâd

Ki her şey diler aslına ittihâd

Ânınçün şeb ü rûz seyr eylerüz

Gehî Ka'be geh devr-i deyr eylerüz

...

(Baba Rüstem) (Ocak 1999:IX-XI)

Şiirlerinde yer yer insanlara “haydi sefere” çağrısını yineleyen Mevlana'ya göre, tüm canlar kendi iç âlemlerine doğru bir yolculuğa çıkmalıdır. Ancak bu yolculuk asla, öyle sıradan ve basit bir gidiş olmayacaktır. Her bir adımı bin bir zorluklarla ve çeldiricilerle dolu olacağından mutlaka bir kılavuza ihtiyaç duyulacaktır. Mesnevî'de geçen şu sözlerde de görüldüğü gibi, her yol başını tutmuş devler ve gulyabaniler olacak ve bunlar yolcuyu azıtmaya çalışacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

“Her yanda bir gulyabani, seni çağırır, ‘Kardeş gel, yol istiyorsan işte buracıkta. Yoldaş, sana yol göstereyim, yoldaşın olayım. Bu ince yolda ben sana kılavuzum’ der.” (Mesnevi III:216-217)

Sûfilere göre bu manevî yolculuktaki kılavuz mürşiddir. Çünkü o yolun tüm inceliklerini bilir. Kılavuz olmadan da yola çıkılabılırse de iki günlük yolu yüz yılda almak gibi bir sonuç kaçınılmaz olacak ya da murada erişmek hiç mümkün olmayacaktır.

Sefere çıkanlar için bir kılavuzun gerekliliği Garib-nâme’de oldukça somut ve basit şekilde işlenmiştir. Âşık Paşa’ya göre, Türkistan’ın dumanlı dağlarındaki yaylaklarından kalkan yüzlerce kazın kendi başlarına nizam içerisinde uçup seyran ve teferrüc kılmaları mümkün değildir.

Uşbu devlet ne sebedendür kaza

Şol sebebden kim uyar kılavuza⁶ (Yavuz 2000:483)

Kazların mutluluğa erişmesini kılavuza uymalarına bağlayan Âşık Paşa sözü, her kişinin bir “er” kişiyi kılavuz edinmesine getirir ve ulular eteğini tutmanın zaruretinden söz eder. Ona göre, bu kılavuzlar sayesinde aşkla tanışacak olanlar ancak menzile ulaşacaklardır. Çünkü canları “görklü yüz”e götürecek yegane kılavuz aşktır.

Yine aşkdur cânların kulavuzı

Alur ilter gösterür görklü yüzi⁷ (Yavuz 2000:715)

Bazı rivayetlere göre sefere çıkmak, dinin de tavsiyesidir. Kuşeyrî’nin eserinde Malik b. Dinar’dan nakledilen bir hikayeye yer verilir. Buna göre Tanrı, Musa peygambere “Demirden iki nalın ve bir asa yap, sonra bu nalınlar delinene kadar, asâ eskiyene kadar yeryüzünde gez ve eserleri, ibretli hususları ara bul ve gör.” (Kuşeyrî, s.378) diye seslenmiştir. Yine Mevlânâ’da olduğu gibi, pek çok sûfi, Hz. Peygamber’in hicretini sefere çıkmanın mükemmel örneği olarak dile getirirler. Bazen de Garib-nâme’de yaygın şekilde rastladığımız,

⁶ “Kazlara bu devletin verilmesine sebep, topluca bir kılavuza uymalarındandır.”

⁷ “Fakat canların kılavuzu yine aşktır, çünkü canlar onun sayesinde Allah’ın cemaline ulaşırlar.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Hız. Peygamber'in "Sefer kılınız, sıhhat ve zenginlik bulunuz" sözü sefere çıkmak hususunun dinî gerekliliği gibi takdim edilir.

Sûfîlere göre seferden asıl maksat; terk etmeyi, yokluğu ve aza kanaat etmeyi öğrenmektir. Çünkü sefer nefsi te'dip ve terbiye eder. İnsanlar sefer sayesinde nefislerinin alıştığı şeyleri terk edip kendilerini zaruri olarak riyazete çekerler. Böylelikle her şeyden alakayı kesip Tanrı ile yaşamaya teşebbüs ederler. Açmak, keşf ve izhar manalarına gelen seferin diğer bir faydası ise insanların huylarını açık şekilde ortaya çıkarmasıdır (Uludağ 1999:379) ki insan kendisini ve arkadaşını ancak seferde daha iyi tanıyabilir.

Usûle göre, sefere çıkmak mürşidin izni ya da emriyle olurmuş. Müridin vaziyetine göre sefer bazen gereklilik hâlini almış. Şems-i Tebrizî'ye şeyhinin seyahati tavsiye ettiği şu rivayet bu anlamda ilgi çekicidir:

"Şemseddin, muhabbet-i zâtiyyenin mazharı, cezbe-i ehadiyyenin matlaı olduğundan kendisinde acaib-i ahvâl ve garâib-i esrâr zâhir olmaya başladı. Şeyhi Ebu Bekir Selebâf hazretleri o ahvâli keşfe kadir olamayıp "Ya Şemseddin, sana izin verdim. Seyahat et, çalış. Memleketleri dolaş. Me'muldür ki bir sahip ile birleşirsin de o senin bu hâllerini keşfeder" der. Şeyhinin bu emri üzerine Cenabı Şems seyahate çıktı. Diyar diyar gezip dolaştı. Ahvâlini keşfeder bir zat bulamadı. Âriflerden kime rast geldiyse kendinde zuhur eden hâlâtı arz etti. Bir keşfeden ve hakikati anlayan bulunmadı. Ya Rab! Benim şu ahvâlimi keşfe ve sohbetimi anlamaya kâdir has kullarından bir kimse yok mu? Diye niyaz ve münacat ederken gayb âleminden bir nida geldi ki "Rum memleketlerine git. Orada aradığın zatı bulursun." Cenabı Şems bu hatifî emre tabi olarak Konya'ya geldi. Bir akşam vakti Şekerfuruş Hanı'na indi. Hazreti Mevlânâ, Şems'in geldiğini velâyet nuruyla keşfederek sabahleyin medreseden çıkıp Şekerfuruş Hanı'na gitti. .." (Üremiş :56)

Sûfîlerin dünyasında önemli yer işgal eden sefer/seyahat kavramlarını edebî metinlerde de sıklıkla görürüz. Şairler bu kavramları, tasavvufî boyutu çerçevesinde eserlerine katmışlardır. Aşağıda, bu konu örneklerle izah edilecektir. Kullandığımız örnek metinlerin çoğu tasavvufî muhtevalı olan mesnevîlerden seçilmiştir. Yine bu eserler, daha çok sanat yönü ön planda ve okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesnevîler sınıfına girmektedir (Ünver 1986:430-563).

Farklı yüzyıllardan seçtiğimiz bu eserleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz: *Matnuku't-Tayr* (12.yy, Feridüddin Atar), *Leylâ ve Mecnun* (16.yy, Fuzûlî), *Şem ü Pervane* (16.yy, Zâtî), *Hüsn ü Dil*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(16.yy, Vâlî), *Hayâl ü Yâr* (16.yy, Vücûdî), *Vâmık u Azrâ* (16.yy, Lâmiî), *Hüsn ü Aşk* (18.yy, Şeyh Galib), *Cân u Cânân* (18.yy, Refî).

Mesnevîlerde Sefer/Seyahat

Mantku't-Tayr (12.yy.)(Keçeci:1998); İranlı şair Feridüddin Attar'a ait, doğu klasik metinleri arasında sayabileceğimiz meşhur bir eserdir. Kuşların yolculuğunu anlatan bu alegorik eser, gerek Fars gerekse Türk edebiyatı üzerinde derin tesirler bırakmıştır.

Hikayeye göre, kuşlar bir araya toplanırlar ve bir padişahları olup olmadığını merak etmeye başlarlar. O esnada Hüdühüd söze girerek, kuşların Sîmurg adlı bir padişahının olduğunu söyler ve “Bir dağ var ki ona Kaf Dağı derler, onun ardında bizim bir padişahımız var. Adı “Sîmurg”dur. Kuşların padişahı odur... O, bize yakındır da biz ona uzağız (Keçeci 1998:70)”. sözleriyle bütün kuşları, padişahlarını bulma yolculuğuna çıkmaya teşvik eder. Padişaha ulaşmak için yolculuğa çıkmak şart olmuştur.

Ancak Sîmurg'a ulaşma yolculuğu, öyle hiç de kolay değildir. “Yolu kısa bir yol sanma... nice denizler var, nice karalar... Bu yola varmak için arslan gibi bir er gerek...çünkü yol uzak. Deniz de derin mi derin” (Keçeci 1998:71). Kuşların her biri bu yolculuğa çıkmak istediler ve fakat yolun zorluğunu işitince hepsi de başka türlü mazeretler öne sürmeye başladı (Keçeci 1998:72). Hüdühüd onların bütün mazeretlerine cevaplar vermeye gayret etti ve nihayet kuşlar yolu aşmaya niyetlendiler ve birden çevikleştiler. Artık sıra, bu uzun ve meşakkatli yolda kendilerine rehberlik edecek bir kuş seçmeye gelmişti. Kılavuzun gerekliliği konusunda bütün kuşlar hemfikirdi.

Hüdühüd kılavuz seçildi. Ve yüz binlerce kuş yola düştüler. Şaşılacak bir yoldu bu yol, bu yola ne bir giden vardı ne de yolda bir zerre hayırlı yahut şer bir şey. Sessiz sedasız bir yoldu, ne artıyordu, uzuyordu bu yol, ne de eksiliyordu. Bir kuş Hüdühüd'e, yolda neden kimsecikler yok, diye sordu. Hüdühüd, bu yalnızlık padişahın yüceliğindedir, diye cevap verdi (Keçeci 1998:140). Yolun dehşetinden bütün kuşların kanatları, kanlara bulandı, ah etmeye başladılar (Keçeci 1998:141).

Yol zordu ve uzundu, pek çok ateş dağları vardı ve bu yüzden birçok kuş bu yola dayanamadı ve yoldan vaz geçti. Kuşların yolda aşması gereken yedi vadi vardı (Keçeci 1998:278). Bunlar, istek vadisi, aşk vadisi, marifet vadisi, istiğna vadisi, tevhid vadisi, hayret vadisi, yokluk vadisi idi. Bu yedi vadiyi aşan kuşlar daha sonra ateşten ve nurdan yedi denizi aşmak zorundaydılar. (Keçeci 1998:341). Bu denizde ejderha gibi balıklar vardı. İşte bu zorlu yolları kuşların bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kısmı, sadece otuzu aşabildi. Yakınlık güneşi doğdu onlara. Nihayet yüce bir dergâhın önüne vardılar. Burada bir haberci gelip onların Sîmurg'u aradıklarını anlayınca önlerine birer kâğıt parçası koyarak, kuşlardan bunları okumalarını istedi. Kâğıtları okuyan kuşlar, bütün yaptıklarının aslında önlerindeki kâğıtlarda yazılı olduğunu görerek şaşkırdılar. Ve bu sırada cihan Sîmurgunun yüzü yansıdı o anda o nurun yansımasıyla Sîmurgun yüzünü gördüler. Fakat Sîmurga bakınca gördüler ki Sîmurg o otuz kuştan ibaret. Bundan şüphe yok. (Keçeci 1998:347). Bir anda Sîmurga da baktılar kendilerine de. Bu sefer her iki bakışta da gördükleri, eksiksiz artıksız bir Sîmurgdan ibaretti! (Keçeci 1998:348).

Güneşe benzeyen bu makam, bir aynadır. Kim gelir, bakarsa orada kendisini görür. Kendisi candan, tenden ibarettir, orada da canını tenini seyrederek. Siz buraya otuz kuş olarak geldiniz aynada da otuz suret seyrettiniz (Keçeci 1998:348).

Görüldüğü gibi yolculuk, Vahdet-i Vücut düşüncesinin işlendiği eserdeki ana motiflerden birisidir. Çünkü yolun ya da yolculuğun sonu birliktir. Her şeyin alegorik olarak ortaya serildiği eserde, Hüdhüd'ü bir mürşid ve kuşları da seyr ü sülûk yolundaki sûfîler gibi düşünmek mümkündür.

16. yüzyıl şairlerinden Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı eserinde de sefer/seyahat motifi karşımıza çıkar. Fuzûlî, daha hikayeyi anlatmaya başlamadan okuyucuya bir uyarıda bulunur. Leylâ ile Mecnûn'un elemli hâlini anlatmayı bir nevi "diyâr-ı derd"e sefere çıkmaya benzeterek her kimde ki böylesi bir seferde karşılaşılabilecek dert, gam ve mihnete güç yetirebilme istidadı varsa ancak onların kendisiyle birlikte bu sefere çıkmalarını; zevk ehlinin bu seferde kendisine dost olamayacağını söyler.

Düşdi seferüm diyâr-ı derde
 Kimdür mana yâr bu seferde
 Her kimde ki vardur istitâ'at
 Derd ü gam ü mihnete kanâ'at
 Oldur bu müsâferetde yârüm
 Zevk ehline yohdur i'tibârum⁸ (Doğan 2006:439-440)

⁸ "Yolum, dert diyârına düştü... Kimdir bana bu seferde yoldaş? Kimde, dert, gam ve mihnete dayanma gücü varsa bu yolculukta arkadaşım odur. Zevk sahiplerine itibar etmem."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Mesnevîde, Kays etrafında gelişen somut bir seyahat dile getirilse de şair aşağıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi bu seferi; kalemle ve kelimelerle yapılan bir yolculuk gibi düşünmektedir. Nasıl ki yolculuğa çıkmayı düşünenler için binek gerekiyorsa, şair için bu yolculukta kalem ve kağıt merkep görevi görecektir; güzel anlamlar ve ibareler ise bu yolun azığı yerine geçecektir.

Merkeb gerek olsa azm-i râha
 Besdür bize hâme vü siyâhe
 V'er tûşe-i râh olursa matlûb
 Mazmûn-ı hoş u ibâret-i hûb
 Azm eyleyelüm teallül etmen
 Menzil keselüm tegâfûl etmen
 Ey baht vefâsuz olma sen hem
 Hem-râhlığ et bizümle bir dem⁹ (Doğan 2006:442-445)

Mesnevînin iki ana kahramanı Leyla ve Kays'tır. Hikaye, okul sıralarında ateşlenen beşerî bir aşk macerasıyla başlar. Ancak bu aşk macerasının kulaktan kulağa yayılmasıyla birlikte ailesi Leylâ'yı okuldan alır ve ayrılık başlamış olur. Bu ayrılık süreci Kays'ı sosyal hayattan koparıp vahşî hayatla ünsiyet kuran bir sefere iter. Çünkü âşığının işi "Ya sabır ya sefer"dir. Zaten bu aşamadan sonra eserde Kays artık Mecnûn olarak anılacak ve onun Leylâ aşkıyla girdiği türlü bela ve sıkıntılar lirik bir dille anlatılacaktır.

Kim Kays iken adı oldu Mecnûn
 Ahvâlini etdi gam dîger-gûn¹⁰ (Doğan 2006:797)

Hikayenin, mektep sıralarındaki günlerin tasvir edildiği ilk kısmını dikkate almazsak, yaklaşık olarak tamamında, Mecnûn sefer hâlinindedir. Ancak bu sefer onun olgunlaşması ve birlik makamına ulaşmasıyla sonuçlanacaktır. Nitekim hikayenin sonlarına doğru Leylâ'yı karşısında bulan Mecnûn ona istiğnalı sözler söyleyecek ve,

⁹ "Yola çıkmak için binek lazım olsa, bize kalem ve kâğıt yeter. Yol azığı istenirse, o da hoş anlamlar ve güzel ibarelerdir. Gayret edelim, ağır davranmayın! Menzil keselim, vakit kaybetmeyin! Ey talih, sen de vefasız olma, bir kerecik olsun bizimle yoldaşlık yap!"

¹⁰ "Kays iken adı Mecnûn oldu, gam onun hâlini başkalaştırdı."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Ger men men isem nesen sen ey yâr
V'er sen sen isen neyem men-i zâr¹¹ (Doğan 2006:2706)

şeklindeki beyitlerle seslenecektir. Bu durum bir anlamda, Mecnûn'un kendi ifadelerinden hareket edersek, hakiki aşka ulaşma hâlidir. Ona göre, "Kemâl-i aşka tâlib" olanlar ve "hakiki aşk"ı yakalayanlar asla "sûret-perest" olmazlar. Eşyanın görünen kısmına takılıp kalmak "delîl-i cehl"dir.

Hakîki aşk çün müstevcib-i noksân değül mutlak
Özin ehl-i hakikat vâlih-i hüsn ü cemâl etmez¹² (Doğan 2006:2729)

Eserinin başında kalem ve kâğıtla kalbî bir sefere çıktığını söyleyen Fuzûlî, Mesnevînin sonunda hikayesinin baş kahramanı Mecnûn'u birlik vadisine getirir. Onu birlik vadisine getiren yol da tıpkı Sîmurg'u aramaya giden kuşlarda olduğu gibi; zorluklarla dolu, içinde ayrılık derdi bulunan ve sürekli terk etmeyi gerekli kılan çetin bir gidiştir. Mecnûn'un sahralardaki seyahat hâli; dünya alakalarından gönlü arıtmak gayesiyle, gezmeyi erkan edinen Kalenderî dervişlerini andırır.

Fuzûlî, eserinin sonunda aşağıdaki beyitte de görüldüğü gibi, "Bu aşk hikayesi esnasında anlatılanların, aslında 'vahdet sembolleri'nin zuhûra gelişinden ibaret olduğunu belirtir. 'İsmet'lerini muhafaza ederek aşklarıyla 'vahdet sırrı'nı idrak eden Leylâ ve Mecnun'un bu varlık âlemindeki maceraları da, aynı mezara gömülerek, 'vahdet'te sona ermiştir." (Tahralı 1996:217)

İzhâra gelüp rumûz-ı vahdet
Vahdetde tamâm olup hikâyet¹³ (Doğan 2006:3086)

Zâtî, Lâmiî Çelebi, Mu'îdî ve Feyzî Çelebi gibi pek çok şair tarafından kaleme alınan *Şem ü Pervâne* (Armutlu 1998) mesnevilerini gözden geçirdiğimizde de seyahat/sefer motifiyle karşılaşırız. Eserde, Tanrı aşkıyla içi yanan Pervâne'nin nûra talip

¹¹ "Ey yâr! Eğer ben ben isem sen nesen, yok sen sen isen bu feryâd eden ben neyim."

¹² "Hakikat ehli kendini güzellik ve cemale kaptırmamalı, gerçek aşk asla bir kusur kabul etmez."

¹³ "Hikâye vahdette tamamlanarak, vahdet işaretleri ortaya çıktı."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

olduğunu görürüz. Maksadına ulaşmak içinse sefere çıkması icap edecektir. Böylelikle evini barkını terk eden Pervane, garp ülkesinden çıkarak “karanlık ülke” olan “Şebistân/Şam”a gelir. “Şebistân/Şam”a seyyah bir Kalender olarak gelen Pervane yolun henüz başındadır. Şem’e yani aydınlığa/nûra ulaşma yolunda daha pek çok makamlar ve zorluklar geçecek, geçtiği her makamda kendiliğinden gelen bazı ruhî yaşantıları (hâlleri) tecrübe edecektir (Armutlu 1998:149-153).

Sarâyından çıkup Pervâne uryân

Tulû’ itdi sanasın mâh-ı tâbân

Baş açuk yalın ayak düşdi taga

Velî kılmaz nazar başa ayaga¹⁴ (Armutlu 1998:533)

Didi Pervâne turmag ile olmaz

Murâdım kâsesi sabr ile tolmaz¹⁵ (Armutlu 1998:623)

Meger ol şehrin içinde nâ-gâh

Var idi anda bir piyâde seyyâh

Gedâ şeklinde ehl-i hiffet idi

Lîkin gayet ehl-i ma’rifet idi

Terk ü tecrîdde Kalender idi

Kişver-i aşka şâh ü server idi¹⁶ (Armutlu 1998:150-151)

Pervanenin şem’e ulaşip onda kendini yok etmesi içinse en büyük engel yine kendisidir.

Perde sensin hemîn aradan çık

Terk-i cân it bu gam-serâdan çık¹⁷ (Armutlu 1998:158)

¹⁴ “Pervâne, sarayından uryan şekilde çıkıp dolunay gibi gökyüzünde doğdu. Yalın ayak başı kabak şekilde dağlara düştü, ancak başına ve ayağına hiç aldırmadı.”

¹⁵ “Pervâne, durmakla olmayacağını; murâd kasesinin sabr etmekle asla dolmayacağını söyledi.”

¹⁶ “O şehirde birden, yaya olarak seyahat eden bir seyyah belirdi. Fakir, dilenci şeklinde ve kayıtsız, temkinsiz idi. Ancak gayet marifet ehli bir kişi idi ve kendisini tüm alakalardan soyutlamak konusunda tıpkı bir Kalender dervîşi gibiydi ve bu hâliyle adeta aşk ülkesinin padişahıydı.”

¹⁷ “Sen kendine perdesin, aradan çık, cânı terk eyle ve bu gam evinden çık.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Artık beşeri arzulardan ve benliğinden sıyrılan Pervane yanmaya hazırdır. Kendisini şem'in ateşine ve nûruna atan Pervane onunla birlikte olur. Yani seferin sonu birlik olmuştur.

İkisi buldı bir vech ile kurbet

Sanasın cân u ten âb u rutûbet¹⁸ (Armutlu 1998:782)

Tek bir tasavvufî konuyu esas almış olmasa da tasavvufî sembollerin yoğun şekilde işlendiği, Vali'nin *Hüsn ü Dil* (Köksal 1996) mesnevisinde de sefer/seyahat motifi dikkatleri çeker.

Hikayenin ana kahramanı olan Dil de Pervâne gibi bir hükümdarın oğlu olarak dünyaya gelir ve tahta varis olacak şekilde yetiştirilir. Bir gün okuduğu bir kitapta Âb-ı Hayât adlı su ilgisini çeker. Arkadaşları onun bir efsaneden ibaret olduğunu söylese de Dil buna ikna olmaz ve yanındakilerden Nazar adlı bilge bir kişiden bu suyu bulma konusunda kendisine yardım edeceğine dair söz alır.

Ve Nazar, Âb-ı hayât ı bulmak için yola çıkar. Günlerce yol aldıktan sonra Şehr-i Âfiyet adlı bir yere gelirler. Buranın Namus adlı âdil bir hükümdarı vardır. Nazar, kendisini huzura kabul eden Namus'a Âb-ı Hayât'ı sorunca o, aslında böyle bir suyun bulunmadığını ve fakat insanların yaptıkları iyiliklerle ancak ölümsüzleşebileceklerini söyler. Namus'un bu suyu duymadığı kanaatine ulaşan Nazar oradan ayrılarak Şöhret adlı bir şehre ulaşır. Bu şehrin Fahr-i Dana adlı bir hükümdarı vardır. Nazar, bu hükümdardan da aynı cevabı alır. Yüksek bir dağda bir rahiple karşılaşan Nazar, rahibe de aynı soruyu sorar ve ondan Âb-ı Hayat'ın "göz yaşı" olduğu cevabını alır. Bu rahibe inanmaya Nazar yola devam eder ve bir denize rastlar. Bir kayık bulur. Karada aradığını bulamadığını düşünerek denizde ilerlemeye başlar. Denizin ortasında çaresiz kalır. Allah'a kurtulmak için yalvarırken eline siyah bir taş gelir. Orada, "Bu derya Vücut Deryasıdır yolun kıyıya erdiğinde bir ada bulursun çok güzel olan bu adaya Hayat derler. Orada canın rahat edecektir. Yine güneye doğru gittiğinde orada Hidayet adlı bir şehir vardır ki emirinin adı Himmet'tir." .

Bu yazıyı okuyan Nazara bir güç gelir ve yüzerek sahile/Hayat adasına erişir. Güneye ilerleyerek Hidayet şehrine varır. Himmetle görüşür. Başından geçenleri anlatır. Himmet, Âb-ı Hayât'ın gizli olduğunu söyleyerek şöyle der: Maşıkta Aşk adında bir şah vardır, herkes güzelliğiyle ünlü Hüsn adlı bu kıza âşıktır. Hüsn'ün

¹⁸ "Sanasın cân ile ten ve su ile rutûbet gibi ikisi yakınlığa erişti."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

yaşadığı Şehr-i Dîdâr ise cennet misali bir yerdir. Orada Ruhsar adlı bağda akan bir su vardır. O Kevser suyu gibi suya Âb-ı Hızır da derler. Onun bir damlasına İskender bile sahip olamamıştır. İşte aradığın su odur.

Ancak onun yolunda çok sıkındı ve gam vardır. O yolda Seksar adlı bir yer ve o yerde şeytana eş bir dev vardır. O devden kurtulabilirsen iyi kalpli birisine rastlarsın, o benim kardeşimdir. Daha sonra Diyâr-ı Zulmet vardır. Bin başlı ejderhanın beklediği bu Diyâr-ı Zulmet'i geçersen işte o zaman Şehr-i Didar'a ulaşırsın.

Nazar Maşrık'a doğru yola çıkar. Seksar'a ulaşır. Gözcüler Nazar'ı yakalayarak Rakîb-i Div'in karşısına getirirler. Div'e güçlü bir kimyacı ve falcı olduğunu söyler. Div'in bu ilgisini çeker ve ona ortaklık teklif eder. Derken Himmet'in kardeşi Kamet'le karşılaşır ve ona başından geçenleri ima yoluyla anlatır. Durumu anlayan Kamet içkili bir sofraya kurarak Rakib'i sarhoş eder. Nazar Rakibden kurtulur ve yola devam eder. Yolda Zülf-i Ayyar adlı bir cinle karşılaşır. Bu sıkıntıyı da atlatan Nazar güzel bir bahçeye erişir. Cennet köşesi gibidir burası. Yoluna devam eder yolda ejderhalarla karşılaşır ve onlarla savaşır. Derken Şehr-i Didar'a ulaşır. Nazar, bilgili kişilerin büyük rağbet gördüğü burada bir bağa varır. Orada Gamze adlı kardeşiyle karşılaşır. Gamze Nazar'ı Hüsn'e anlatır. Hüsn nazarı çağırarak o kadar bilgili ise hazinesinde duran mechlul resmin kime ait olduğunu bilmesini ister. Nazar "bu âlemde güzeller güzeli, temiz yaratılışlı, benzersiz birisi vardır. Yunan ilinin şehzadesi olan bu muazzam kişinin adı Dil'dir" der. Böylece Hüsn, kendisini Dil'e ulaştırmasını ister. Nazarı yanına alan Hüsn ayrıca Nazarın parmağına Âb-ı Hayât'tan küçük bir nişane taşıyan sihirli bir yüzük takar. (Köksal 1996:26-34)

Günlerce devam eden yolculuktan ve türlü engellerden sonra Hüsn ile vuslat gerçekleşir.

İskender'in bütün gayretlerine rağmen erişemediği sadece Hz. Hızır'ın bir damlasını içebildiği içeni ebedî hayata kavuşturduğuna inanılan âb-ı hayât tasavvufta "ilâhî aşk" demektir. Bu âb-ı hayât denilen suyun Hüsn ile Dil'in birbirine kavuşup onlardan Rûh peydâ olduktan sonra yani vuslattan sonra , Cenâb-ı Hakkın feyzinden bir sızıntı olduğu bildirilir (Köksal 1996:64).

Fikr eyledüğümüz Âb-ı Hayvân

Oldı reşehât-ı feyz-i Rahmân¹⁹ (Köksal 1996:433)

¹⁹ "Fikreylediğimiz âb-ı hayât, Rahmân'ın bereketinin damlaları oldu."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Bu hikayede de sefer, maksada ulaşmak için bir gereklilik olarak işlenir. Mesnevinin bu çok kısa özetinde de görüleceği üzere, Hüsn'e kavuşmak için çıkılan sefer, diğer tasavvufî mesnevilerdeki gibi, oldukça fantastik bir kurgu içerisinde sergilenir. Sefer esnasında karşılaşılan şahıs ve yer adları semboliktir.

16. yüzyıl şairlerinden Vücûdî'nin kaleme aldığı *Hayâl ü Yâr* (Aydemir 2007) adlı tasavvufî muhtevalı mesnevide de benzeri bir fantastik kurgu vardır. Hikayenin baş kahramanı Hayâl, dünyanın fânîliğinin farkına vararak, geçici güzelliklerine aldırmandan gerçekliği aramaya karar verir. Mesnevide bu gerçekliği sembol eden kişi ise Yâr'dir. Yâr'in peşine düşen Hayâl, onu hiç görmeden âşık olmuştur. Yâr'e ulaşmak yolundaki Hayâl, Tanrıya teveccüh edip yalvarmış, gaipten kendisine Yâr'in aşkına köle olması gerektiği cevabı erişmiştir. Öyleyse hiç görmeden kendisine tutulduğu Yâr için artık sabr etmek gerekecektir. Ancak sabra takati olmayan Hayâl'e sefer görünmüştür.

Kalması sabra tâkâti giderek

Oldı bî-çâreye sefer yegrek²⁰ (Aydemir 2007:40)

Ayırır âdemi vatandan aşk

Ne vatan belki cânı tenden aşk²¹ (Aydemir 2007:41)

Düşdi Mecnûn gibi beyâbâna

Bûmveş yirin itdi vîrâne²² (Aydemir 2007:42)

Gönül ülkesinde gezinen Hayâl önce Akl-ı Pîr'e rastlar ve ondan sıkıntı ve ayrılık çekmeden vuslatın mümkün olmadığı telkinini alır ve âh u vâhlarla yola düşer. Derken Muhabbet Vadisi'ne ulaşır. Yüce bir dağın içinde bulunan bu vadide tıpkı Mecnun gibi vahşi hayvanlarla ünsiyet kurar. Bir âhûsu vardır. Derken Yâr bu vadiye ava gelir. Avlanma esnasında gazâl avcı Yâr'in oklarından kaçarak Hayâl'e sığınır. Derken Yâr ile Hayâl karşılaşır. Yâr'i gören Hayâl kendinden geçer. Yâr'e sırrını açar. Yâr, duruma vâkif olunca âşığının celal yüzünü gösterip ondan yüz çevirir. Hışımla atına binip oradan uzaklaşır. Hayâl'in gönlü harap kalır. Ve Yâr'in peşine düşer. Yolu Şöhret şehrine düşer. Şöhret şehrinin ihtişamı karşısında hayretlere

²⁰ "Sabra olan tâkatı giderek azaldı ve çaresiz sefere çıkmak durumunda kaldı."

²¹ "Aşk, insanı vatanından ayırır, sadece vatandan değil belki cânı bile tenden ayrabilir."

²² "Mecnûn gibi çöllere düştü, baykuş gibi yeri viraneler oldu."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

düşen Hayâl, olsa olsa Yâr'in şehri budur diye düşünür. Kimse girmeden gizlice saraya giren Hayâl sarayda Melâhat Bâğını görür. Bülbülle sohbet eder. Bülbül ona aşk acılarını saklamasını tavsiye eder. Nergis, kendisi gibi Yâr'e âşık olan Hayâl'e yardıma çalışır. Bahçenin bir de rakibi vardır. Rakip, bahçivana nefesi bağı sarartıp kurutan Hayâl'i neden bahçeye soktuğunu söyleyerek ona kızar. Rakiple karşılaşan Hayâl âh eder inler. Rakip, Hayâl'i Yâr'e gammazlar. Yâr, gül bahçesinde has meclisini toplar. Ve Hayâl Yâr'i bu meclis boyunca temâşâ eder. Şevkten canı bedenine sığmaz. Yâr, Hayâl'in yanına gelir. Onunla konuşur. Ona lütuflar eder ve vuslatına erdirir.

Hayâl vuslat âleminde safâda iken fânîlik rüzgârı gül bahçesini yele verir. Artık cihânda ne yâri ne ağyârı kalmıştır. Ve Hayâl, âlemin uykudaki hayal olduğunu fark eder. Can gözü açılmış, Rahman'ın cemâlini görmüştür.

Lâmîî Çelebi'nin *Vâmık u Azrâ* (Ayan 1998) adlı mesnevisinin kahramanı Vâmık da, Hayâl gibi, Azrâ'ya hiç görmeden âşık olur. Babası Taymus Han'dır ve çok güzel olan oğlunu gerek savaş sanatlarında gerekse ilimde, kültürde mükemmel yetiştirmiştir. Ancak oğlunun Azrâ adlı birisine daha onu tanımadan âşık olduğunu görünce ona öğütler verir ve fakat Vâmık bu öğütlere aldırılmaz ve babasına, sevgilisini bulmak için sefere çıkmasına izin vermesini aksi hâlde kendisini öldüreceğini söyler.

Bana ger virmezse destûr-ı sefer
K'isteyem ol sûret-i cândan eser
İderem yâ bagrumı tîg ile çâk
Yâ bulup nûş iderem zehr-i helâk
Böyle diyüp hâke düşdi akladı
Od urup hanun derûnın tagladı²³ (Ayan 1998:187)

Oğlunu ikna edemeyeceğini anlayan Taymus Han, onun sefere çıkmasına izin verir.

Ana bildi pend ü bend itmez eser
Âşka ya sabr olur ya hod sefer²⁴ (Ayan 1998:187)

²³ “Eğer bana sefere çıkma izni vermezse, o cândan bir eser isterim. Aksi hâlde ya bağrımı kılıçla yaralarım ya da zehirle kendimi helâk ederim. Böyle dedi ve toprağa düşerek akladı, bu hâliyle, sultanın ciğerine ateşler vurup dağladı.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Taymus, ordusundaki pek çok askeri hazırlayarak ona yoldaş eder. Vâmık'la aynı zamanda doğan Behmen'i ona arkadaş eder. Behmen onun hem lalası hem koruyucusu olur. Kafile Çin sahiline doğru yolculuğa çıkar. Türlü engeller ve sıkıntılardan geçerler. Hind ülkesini aşarlar. Çeşitli savaşlar yapılır. Çöldeki aslanları yenerler. Vâmık da tıpkı Mecnun gibi çöldeki vahşi hayatla dostluk kurar. Diğer taraftan Vâmık'ın adını işiten Azrâ da ona âşık olmuştur ve aşkıyla kendinden geçmiş vaziyettedir. Ve o da bir yolunu bulup Vâmık'ı aramaya koyulur. Nihayetinde Çin sahiline ulaşan Vâmık ile Azrâ birbirlerine kavuşurlar ve düğünleri olur. Azrâ'ya kavuşan Vâmık birden iyileşir.

Lâmiî'nin eserinde de hikayenin temel unsuru seferdir. Çünkü bütün olan biten sefer esnasında gerçekleşir. Vâmık'ı Azrâ'ya ulaştıran da seferdir. Şair, seferin ham kişiyi olgunlaştıracağını söyler. Yine seferin cevri ü cefasının çok olduğunu ve fakat sonuçta sıradan bir kişiyi gönül ehli yapacağını söyler.

İster isen puhtelik ey hâm eger
 Eyle dün gün mihr ü mâh-âyîn sefer
 Nâr-ı gurbet cevher eyler âdemi
 Sızdurup hâlis zer eyler ademi
 Kâr-ı pür-ibret durur hâl-i sefer
 Tutma âkıl sen bu kârı muhtasar
 Gerçi çokdur anda kahr-ı âb u gil
 Âdemi eyler velîkin ehl-i dil
 Ka'be-i maksûda istersen zafer
 Tut meşakkat râhını idüp sefer²⁵ (Ayan 1998:187)

Türk Edebiyatının şaheserlerinden kabul edebileceğimiz *Hüsn ü Aşk* (Doğan 2002), belki de sefer/seyahat konusunu tasavvufî boyutuyla en fantastik seviyede tasvir eden eserlerin başında gelir. Bilindiği gibi, Şeyh Gâlib bu eserinde tasavvufî gerçeklikleri alegorik

²⁴ “Ona öğüt vermenin tesir etmeyeceğini anladı, âşığa ya sabır ya sefer etmek gerekir.”

²⁵ “Ey ham kişi, eğer pişmek istiyorsan dün gün, güneş ve ay gibi durma sefer et. Gurbet ateşi insanı mücevher eyler, yoktan hâlis altın ortaya çıkarır. Sefer hâli ibretlerle doludur, bu yüzden akıllı kişi isen bu işi kısa tutma. Gerçi bu yolun zorlukları, sıkıntıları çoktur, ama bu hâller insanı gönül ehli eyler. Eğer maksat Ka'besine ulaşayım diyorsan, mutlaka zorluklar yolunu tutup sefere çık.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

bir üslûp içerisinde ortaya serer. Hikayedeki karakterler ve mekan isimleri; Hüsn ü Dil ve Hayâl ü Yâr mesnevîlerinde olduğu gibi temsilidir. Eserin temelde dile getirdiği ise sûfinin manevi yolculuğudur. Mesnevinin temel kahramanı Aşk, Hüsn'ü Muhabbet Kabilesinden ister, ancak kabilenin ileri gelenleri Aşk ile uzun süre alay ederler ve sonunda ona; hazinelere sıkıntı çekmeden ulaşamayacağını, sevgiliye vuslatın hiçbir zaman sözle olmayacağını, mihnet ve gamın şart olduğunu, gerekirse bunun için başını vermek gerektiğini; eğer gerçekten Hüsn'e talipse derhal bir sefere çıkması gerektiğini ve evvela Kalp Ülkesindeki Kimyaya ulaşmasının şart olduğunu söylerler.

Hiç mümkün olur mı rensiz genc

Çok kimseye erdi gencsiz renc²⁶ (Doğan 2002:1233)

Hiç sözle olur mı vasl-ı dildâr

Lûtf et bu kelâmı etme tekrâr²⁷ (Doğan 2002:1235)

Bî-mihnet ü gam vusûl-i dildâr

Âyâ kime oldı bu sezâ-vâr²⁸

Meydanda ki baş içindir efser

Ser ver k'olasın bu yolda ser-ver²⁹ (Doğan 2002:1237-1238)

Hüsn akdine çok bahâ gerekdir

Evvel sana kîmyâ gerekdir³⁰

Durma sefer et diyâr-ı Kalb'e

Cân baş ko reh-güzâr-ı Kalb'e³¹ (Doğan 2002:1243-1244)

²⁶ “Zahmetsizce bir hazineyi elde etmek mümkün değildir, ama zahmet çekip de hazine bulamayan çok kişi vardır.”

²⁷ “Sevgiliye ulaşmak hiç sözle olur mu! Lutf et de bu sözü tekrar etme.”

²⁸ “Sıkıntısız ve dertsiz bir şekilde sevgiliye kavuşmak, acaba kime layık görülmüştür!”

²⁹ “Taç, başını ortaya koyanlar içindir, başını ver ki bu yolun efendisi olasın.”

³⁰ “Hüsn'e kavuşmak için çok kıymet tedarik etmek gerekir, her şeyden önce kimyayı bulman gerekecektir.”

³¹ “Durma diyâr-ı Kalbe sefer et bu yolda canını başını ortaya koy.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kalp Ülkesinde Kimya vardır, fakat oraya ulaşmanın yolu hiç de öyle kolay değildir. Yol, belalarla doludur. Bin başlı ejderhalar yolu tutmuştur, ayrıca ateş denizi vardır ki orayı da geçmek için tek yol mumdan gemilere binmektir. Daha sonra bin yıllık yol geçilerek gam harabesine varılacak, ötesindeki matem sarayına ulaşılabilecektir. Ama her yanı, her kılı yılan şeklinde olan cadılar kaplamıştır. Yine içinde devlerin, perilerin ve yırtıcı hayvanların olduğu bir çöl geçilecektir... Bütün bu sıkıntılı engelleri aşmak ancak Tanrının yardımıyla mümkün olabilecektir. Ve engelleri aşmak mümkün olursa işte o zaman Kimyaya ulaşılacak ve Hüsn'e vuslat gerçekleştirebilecektir.

Ol şehirde kîmyâ olurmuş
 Yolda belî çok belâ olurmuş³²
 Bin başlı bir ejder-i münakkaş
 Mumdan gemi altı bahr-ı âteş³³
 Bin yıllık yol harâbe-i gam
 Anın ötesi sarây-ı mâtem³⁴
 Meşhûr o yolun başında câdû
 Her mûyî yılan yalan değil bu³⁵
 Bir deşt içinde dîv ü perrî
 Arslan kaplan vuhûş-ı berri³⁶
 Cin nev'i hezâr bed-likâlar
 Câdû kılığında ejdehâlar³⁷
 Muzlim gecelerde gül-i yâbân
 Âvâzesi ra'dden nümâyân³⁸
 Sihir ile yağar o deşte âteş
 Gâhîce ef'î-i münakkaş³⁹

³² “O şehirde kimya varmış, fakat yolda çok belalar bulunurmuş.”

³³ “Bin başlı, nakışlı ejder; mumdan gemi, altı ise ateş denizi.”

³⁴ “Bin yıllık yol, gam harabeleri, daha ötede ise matem sarayı.”

³⁵ “O yolun başında saçının her teli yılan olan cadı meşhurdur. Bunda yalan yok.”

³⁶ “Bir çöl ki içinde dev, peri; aslan, kaplan ve bir sürü vahşi hayvan.”

³⁷ “Cin türünden binlerce çirkin yüzlü cadıya benzer ejderhalar.”

³⁸ “Karanlık gecelerde çılgınlıkları gök gürültüsünden korkunç gulyabaniler.”

³⁹ “O çöle, bazen sihirle ateş yağar, bazen de nakışlı engerekler.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Allah muîn olup geçersin
 Kalb şehrinin âbını içersin⁴⁰
 Kıl andaki kîmyâyı hâsıl
 Gel bunda ol işte Hüsn'e vâsıl⁴¹ (Doğan 2002:1245-1254)

Kabile ileri gelenlerinin bütün şartlarını kabul eden Aşk, atı Aşkar'la birlikte, yanına lalası Gayret'i de alarak uzun ve sıkıntılı bir sefere çıkar. Kalp Ülkesine yapılan bu sefer, türlü engellerden ve çıkmazlardan sonra nihayet sona erer ve Aşk, Hüsn'e ulaşır.

Seferin sonu birliktir. Gâlib, hikayenin sonundaki şu beyitlerle bunu çok güzel ifade eder.

Kim Aşk Hüs(ü)n'dür ayn-ı Hüsn Aşk
 Sen râh-ı galatda eyledin meşk⁴² (Doğan 2002:2000)

Birlikde bu kıl ü kâl yokdur
 Ol farzda hiç muhâl yokdur⁴³ (Doğan 2002:2001)

Hüsn ü Aşk'a nazire olarak kaleme alınan Refî'nin, *Cân u Cânân* (Üstüner 2003) adlı mesnevisinde de benzeri bir kurgu vardır. Burada da Cân, yanına Cehd'i alıp Şeyh-i Meczûb'dan fetva alarak Cânân'ı istemeye gider. Kabile büyükleri Cân'ı anlamazlar. Cân isteğini tekrarlar ve Cânân'ı vermedikleri taktirde kendileriyle bu uğurda savaşaacağını söyler. Kabile büyükleri, geyretsiz ona ulaşmasının mümkün olmadığını söylerler. Cân, durumu anlar ve tartışmayı bırakarak ne istediklerini sorar. İleri gelenler, Cânân'ın mehrinin çok olduğunu, ona değer biçilemeyeceğini ancak, Lâmekân şehrindeki Âb-ı Hızır'ı getirdiği taktirde ona kavuşabileceğini söylerler. Cân, tıpkı Aşk gibi, sefere çıkmak zorundadır.

Ancak, Cân'ın gideceği yolda da zorluklar vardır. Evvela derin bir kuyu vardır, orada devler ve cadılar ve aslan, ejder gibi vahşi hayvanlar yaşar. Ve yola çıkılır. Lâmekân yolunun yolcuları daha ilk

⁴⁰ “Allah yardımcın olursa gelip geçersin, Kalp şehrinin suyundan içersin.”

⁴¹ “Oradaki kimyayı al ve sonra gel buradaki Hüsn'e vasil ol.”

⁴² “Gerçekte Aşk, Hüsn'dür; Hüsn de Aşk. Sen hep yanlış yolda yürüdün.”

⁴³ “Oysa birlik yolunda bu dedikodular yoktur. Olması lazım gelen o şeyde imkansızlık yoktur.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

adımlarını atar atmaz derin bir kuyuya düşerler. Derinliği bin Hızır ömrü kadardır. Sarkıtılan ipler kesinlikle kuyu dipbine yetişmez. Bu kuyuda aynı zamanda korkunç devler yaşamaktadır. Kuyudaki askerlere yakalanan Cehd ve Cân devlerin huzuruna getirilirler... Hüda ansızın bir gün kuyunun başından kuyuda devlerin dahi bilmediği ucunda ism-i azam yazılı bir ipin bulunduğunu o sağlam ipe tutunanlara Allahın yardım edeceğini söyler. Ve bu tavsiyelerle kuyudan kurtulur Cehd ile Cân.

Yollarına devam eden Cehd ile Cân'ın karşısına bu defa Gam Vadisi çıkar. Devlerin ve gulyabanilerin birbirleriyle savaştığı bu vadide bazen kar bazen zulmet yağar. Vadide yollarını kaybederler. Cadı ile mücadele ederler, derken ansızın beliren Hüdâ yine yardımlarına yetişir. Gam çöllerini, ateş denizlerini aşır bir bahçeye erişirler... Devlerin, cadıların, karla kaplı siyah çöllerin, ateş denizinin ve korkunun olmadığı bir yere erişirler ve vuslata ererler (Üstüner 2003).

Sonuç

Sefer/seyahat motifi; masallarda, halk hikayelerinde ve tasavvufî muhtevalı olmayan birçok mesnevîde de karşımıza çıkar, ancak incelediğimiz metinlerde de görüldüğü gibi; tasavvufî bir yaklaşım, bu motifi sûfîlerin "seyr ü sülûk" (manevi eğitim yolculuğu) fikriyle doğrudan örtüştürür.

Ele aldığımız mesnevîlerde, sefere çıkmak; vuslata ya da maksada ulaşmak dileyenler için gerekli ve önemli bir aşama olarak işlenir. Ancak, *Hüsn ü Aşk*, *Cân ü Cânân*, *Hayâl ü Yâr* gibi bazı mesnevîlerde, hikayenin ana kahramanına, diğer kişiler tarafından bir şart olarak öne sürülürken; *Mantıku't-Tayr*, *Leylâ ve Mecnûn* ve *Vâmuk u Azrâ*'da olduğu gibi, bazılarında da hikayenin kahramanı ya da kahramanları için kendiliğinden bir gereklilik olarak belirir. Sefer ya da seyahat, hiçbir eserde kolaylıkla ya da engelsiz kat edilen bir süreç gibi tasvir edilmez. Yolculuk hâlinde olan her kahraman; mutlaka kendisini yoldan alı koyacak veya vazgeçmesine neden olabilecek; devler, gulyabânîler, ateş denizleri, cadılar, cinler vs. çeldiricilerle yüz yüze kalır. Bu yüzden, eserlerin çoğunda, sefer hâlinde olanlara yardım ve kılavuzluk eden Gayret, Cehd, Hüdâ ve Behmen gibi tipler vardır.

Sefer hâlinde olan kahramanlar her ne kadar zorlukla karşılaşsalar da hikayenin sonunda maksatlarına ulaşmış olurlar. Ve hikayeler bir anlamda, amaca ulaşmak için sıkıntılara katlanmak şarttır, felsefesine vurgu yapar. Sefer de zaten bu sıkıntı ve engellerin aşılması içindir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Neticede, dinî kaynaklarca desteklenip teşvik edilen sefere çıkmak hâli; tasavvufta da manevî dönüşüm için gerekli bir aşama gibi görülmüştür. Sûfî şairler ya da tasavvufî remizleri şiirlerinde işleyen şairler ise sefer/seyahat motifini bu anlamda değişik kurgular içerisinde ele almışlardır.

KAYNAKÇA

- ARMUTLU, Sadık (1998), Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si, İnönü Ü. SBE, DT, Malatya.
- ARMUTLU, Sadık (1998), Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si, İnönü Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Malatya.
- AYAN, Hüseyin (1981), Rifâî/Bülbül-nâme, Ankara.
- AYAN, Gönül (1998), Lâmiî/Vâmık u Azrâ, Ankara.
- AYDEMİR, Yaşar (2007), Vücûdî/Hayâl ü Yâr, Ankara.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2002), Şeyh Galib/Hüsn ü Aşk, İstanbul.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2006), Fuzûlî/Leylâ ve Mecnun, İstanbul.
- FURAT, Ahmet Suphi (1998), "Yusuf", MEV İA, C.13, İstanbul, s.441-443
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (2000), Tasavvuf, İstanbul.
- KEÇECİ, Yaşar (1998), Feridüddin Atar, Mantıku't-Tayr, İstanbul.
- KÖKSAL M. Fatih (1996), Yenipazarlı Vali'nin Hüsn ü Dil Mesnevisi, Erciyes Üniversitesi, YL, Kayseri.
- Mevlana, Mesnevi (hızl. A. Gölpınarlı), Ankara 1991.
- Mevlana, Divan-ı Kebîr (hızl. A. Gölpınarlı), Tarihsiz.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1999), Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler (XIV-XV. Yüzyıllar), Ankara.
- OKAY, O. – Ayan, H. (1992), Hüsn ü Aşk, İstanbul.
- SEVGİ, H. Ahmet (2003), "Mantıku't-Tayr", TDV İA, C.28, Ankara, s.29-30.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2002), XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- TAHRALI, Mustafa (1996), “Leylâ ve Mecnun Üzerine”, Fuzûlî Kitabı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.
- TATCI, Mustafa (2008), Aşk Bir Güneşe Benzer-Yunus Emre Yorumları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (1999), Abdulkerim Kuşeyrî/Kuşeyrî Risâlesi, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (2002), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul.
- ÜNVER, İsmail (1986), “Mesnevî”, Türk Dili/Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül, , 430-563.
- ÜREMİŞ, Ali, Trabzonlu Kösec Ahmed Dede, Et-Tuhfetü'l-Behiyye Fi't-Tarikati'l-Mevleviyye Tercümesi (Zaviye-i Fukarâ) (Mütercim: Ahmet Remzi Akyürek), Ankara (Tarihsiz).
- ÜSTÜNER, Kaplan (2003), Refî/Cân u Cânân, İstanbul.
- YAVUZ, Kemal (2000), Âşık Paşa/Garib-nâme, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*